

MOLNÁR GYÖRGY¹

SZABADSÁG, FÜGGŐSÉG, BIZTONSÁG²

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2025.3.37>

ABSZTRAKT

A függőség és alávetettség deklarálása egy hierarchikus viszonyban adekvát egyéni válasz lehet a mai társadalmi kihívásokra is. A tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért választ valaki a jelen állapotához képest kevésbé független helyzetet és milyen modell-keretben vizsgálhatóak az ilyen döntések. Ennek során fontos a függőség és a szabadság fogalmának megkülönböztetése. A tanulmány javaslata szerint Amartya Sennek a pozitív szabadságokat is tartalmazó szabadságfogalma alkalmas gondolati keret az ilyen döntések elemzésére. A pozitív szabadságok közül különösen fontos a (lét)biztonság, amit a tanulmány Ferge Zsuzsa írásai alapján vizsgál. Három konkrét példa (szabadság és biztonság a rendszerváltás utáni Magyarországon, közfoglalkoztatás és a létfenntartás küszöbén élő dél-kelet-ázsiai parasztgazdaságok) illusztrálja, hogy elemzési keretként Sen kiterjesztett szabadságfogalmát választva az egyes szabadságfajták közötti átváltások formalizált vizsgálatának megfelelő eszköze lehet Kahneman és Tversky kilátáselmélete.

Kulcsszavak: pozitív szabadság, társadalmi függőség, képességszemlélet, kilátáselmélet

FREEDOM, DEPENDENCY, SECURITY

ABSTRACT

The declaration of dependence and subordination in a hierarchical relationship can be an adequate individual response to today's social challenges. The study seeks to answer the question why someone chooses a less independent situation compared to their current state and within what model framework such choices can be examined. In this context, it is important to distinguish between the concepts of dependence and freedom. According to the study's proposal Amartya Sen's concept of freedom, which also includes positive freedoms, is a suitable conceptual framework for analysing such decisions. Of the positive freedoms, security is particularly important. The paper will explore this issue on the basis of Zsuzsa Ferge's writings. Three specific examples (freedom and security in postsocialist Hungary, public sector employment, and Southeast Asian peasant farms living on the edge of subsistence) illustrate that, by choosing Sen's extended concept of freedom as a framework for analysis, Kahneman and Tversky's prospect theory can be an adequate tool for the formalised study of the trade-offs between different types of freedom.

Keywords: positive freedom, social dependency, capability approach, prospect theory

¹ ELTE TK Kisebbségkutató Intézet.

² A tanulmány alapjául az OTKA 143543 számú projektben folytatott közös munka szolgált. Köszönöm Durst Judit, Pulay Gergely és a projekt többi résztvevője támogatását, valamint a cikk névtelen lektorainak értékes tanácsait.

SZABADSÁG, FÜGGŐSÉG, BIZTONSÁG

Miért választ valaki egyfajta függőség helyett, amiben éppen él, egy másik típusút, vagy miért választ a jelen állapotához képest egy kevésbé független helyzetet? Miért igyekszik valaki kijárni magának a közmunka lehetőségét ahelyett, hogy az elsődleges munkapiacra próbálna állást keresni? Miért vállalnak emberek saját családjuktól távol nyugat-európai cselédmunkát, egy ottani család kénye-kedvének kiszolgáltatva, itt-honi gyári munka helyett? Melyek azok a tényezők, amelyek az ilyen és hasonló döntéseket befolyásolják, és milyen modellkeretben vizsgálhatjuk adekvát módon ezeket a döntéseket? A tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ.

Nagy visszhangot keltő cikkében Ferguson (2013) amellett érvelt, hogy szemben a bevett liberális gondolkodással, a függőség keresése, a függőség és alávetettség deklarálása egy hierarchikus viszonyban teljesen adekvát egyéni válasz lehet a mai társadalmi kihívásokra. Elgondolásának kifejtése során bírálta Amartya Sen (1999) koncepcióját, amely a fejlődést az egyéni szabadság növekedéseként határozza meg, amivel a függőséget és kötöttséget, úgymond, a haladás ellentéteivé teszi. A Sent érintő kritika jogossága azért különösen érdekes, mert a marginalizált csoportok helyzetét javítani kívánó társadalmi beavatkozások nem elhanyagolható része Sen képességszemléletén (*capability approach*) alapul (pl. Juhász et al. 2015, Nicholls–Ziegler 2019).

Miközben Fergusonnak a függőség deklarálásával és a paternalizmussal kapcsolatos gondolatmenetével alapvetően egyetértek, a Senre vonatkozó kritika egy fogalmi tévedésen, a függetlenség és a szabadság azonosításán alapul. Álláspontom szerint éppen Sen kiterjesztett, a negatív és pozitív szabadságokat egyaránt magába foglaló szabadságfogalma lehet az az elemzési keret, ami lehetővé teszi a függőséggel kapcsolatos egyéni döntések mélyebb vizsgálatát.

A pozitív szabadságok közül az egyik legfontosabb a biztonság. Szabadság és (lét)biztonság viszonyrendszere Ferge Zsuzsa elméleti munkásságának egyik lényeges problémaköre (Ferge 1994), nem véletlen az sem, hogy Sen írása (Sen 1990) magyarul először éppen Ferge Zsuzsa fordításában jelent meg 1992-ben az *Esély* lapjain. A későbbiekben Ferge a létbiztonság kérdését a civilizatórikus folyamatok egyik központi mozgatójaként elemezte (Ferge 1997, 1999).

A továbbiakban először ismertetem Ferguson érvelését és Sen szabadságfogalmát. Ezután bemutatom, hogy ha a függőségi döntések elemzési keretként Sen kiterjesztett szabadságfogalmát választjuk, akkor az egyes szabadságfajták közötti átváltások formalizált vizsgálatának adekvát eszköze lehet Kahneman és Tversky (1979) kilátáselmélete (*prospect theory*). Ez a gondolkodási keret azt is elősegíti, hogy világosan meg tudjuk határozni az egyéni szabadság és a közjó viszonyát.

Ezután három példával illusztrálom, hogy miképpen segíti a kiterjesztett szabadságfogalom kilátáselméleti megközelítése konkrét helyzetek elemzését. A három példa: a szabadság és biztonság viszonya a rendszerváltás után Magyarországon, különös tekintettel Ferge Zsuzsa munkásságára; a közfoglalkoztatás 2010 után Magyarországon; végül James Scott (1976) elmélete a megélhetési etikáról a távol-keleti parasztgazdaságok példáján.

A példák azt mutatják, hogy a politikai szabadság kiterjesztése a Sen-féle társadalmiszabadság-megközelítésre alkalmas gondolati keret a függőségi döntések vizsgálatára, és bár a tényleges számszerűsítésre és modellszámítások elvégzésére a legritkább esetben nyílik esély, a kilátásmélet modellje jól segíti az egyes tényezők és hatásuk szisztematikus számbavételét.

FERGUSON ÉS SEN

Gondolatai kifejtését Ferguson egy apartheidellenes, antirasszista amerikai ismerősének történetével kezdte, aki megütközve fogadta, hogy helyi munkanélküliek „főnöknek” szólítva őt, alávetettségüket kinyilvánítva kunyeráltak egy kis pénzt bármilyen, általa kívánt szolgáltatásért cserébe. Dél-afrikai megfigyelései alapján Ferguson érzékletesen és meggyőzően mutatott be olyan helyzeteket, amikor emberek *„ahelyett, hogy menekülnének a hierarchikus alávetettségi viszonyok elől, igyekeznének elhárítani azokat vagy küzdenének ellenük (ahogyan azt az emancipatorikus liberális gondolkodás elvárna és helyeselné), rendkívüli energiákat fordítanak arra, hogy felkutassák azokat”* (2013:224, saját fordítás).

Álláspontja szerint a hibás megközelítés onnan ered, hogy a rabszolgaság és a gyarmatosítás elleni harc nemes hagyományai túlságosan kézenfekvővé teszik számunkra, hogy az emberi méltóságot és értéket az autonómiával és függetlenséggel azonosítsuk. Véleménye szerint azonban a szabadság sok esetben *„nem a függetlenségből, hanem a függőség különböző formái közötti választási lehetőségekből ered”* (226). *„A más szegényektől való függés reális alternatívája gyakran az a lehetőség, hogy egy nagyobb gondoskodási és védelmi képességgel rendelkező szereplőtől (legyen az egy egyén, egy cég, egy nem kormányzati szervezet, vagy akár egy politikai párt vagy az állam) váljunk függővé (és így igényeket támaszthassunk vele szemben)”* (231).

Ez a megközelítés közvetve magába foglalja azt is, hogy a függőség-függetlenség nem dichotóm fogalom-pár, hanem célszerű a függőséget kvázi folytonos változónak tekinteni, aminek fokozatai vannak.

Ferguson megkülönböztette a társadalmi egyenlőtlenséget a társadalmon kívüli, aszociális egyenlőtlenségtől (*social versus asocial*). Egy munkapozíció, bármilyen egyenlőtlen és sok szempontból kiszolgáltatott helyzetet jelent is, mégis kifejezi, hogy az ember a társadalom tagja, míg a tartós munkanélküli lét egyben a társadalomból való kivetettséget is jelenti. Ebben az összefüggésben szükségesnek tartotta a paternalizmus kérdésének az újragondolását is, ami *„a kortárs szociális segítségnyújtásról szóló diskurzus mumusa”* (236).

Az állampolgári jogon járó alapjövedelmet (*Basic Income Grant: BIG*) a személyes függőségi viszonyok keresésével összevető bekezdést érdemes hosszabban idézni: *„A BIG támogatóinak célja, hogy elkerüljék a régi típusú alamizsnákkal járó klientelizmust és potenciális korrupciót, és lehetővé tegyék a szegény emberek számára, hogy megkapják, ami jár nekik, anélkül, hogy a helyi bürokraták és kisebb despoták előtt meg kellene hajolniuk. De felmerül a kérdés, hogy egyesek számára ezeket a technikai előnyöket nem ellensúlyozza-e a »társadalmi« vonzerő, amely az igényérvényesítés ismertebb formájából fakad, ahol a helyi pártállam által biztosított szociálisan tartalmas elismerés (sokak számára) mégiscsak jobb, mint az íriszszkenner ijesztően »vékony« elismerése – már csak azért is, mert ez egy emberi, szociális (és nem technokrata, aszociális) kötelet jelent az állam és az állampolgár között”* (236, az én kiemelésem).³

Részben a magyar áthallások miatt idéztem a teljes bekezdést. Ezek az áthallások nem az alapjövedelem-vitához kapcsolódnak, hanem ahhoz az értetlenséghez, amely például a 2022-es országgyűlési választások után a szegényeknek és különösen a falvakban élő romáknak az állampártra szavazását kísérte, a mond-

³ Ferguson egyébként 2015-ös *Give a man a fish* című kötetében az itt felvetettek ellenére az alapjövedelem bevezetése mellett érvelt.

juk így, ellenzéki városi értelmiség egy részétől. A „helyi pártállam által biztosított szociálisan tartalmas elismerés” nyilvánul meg a közmunka politikai hatásában is – a közmunka kérdésére még visszatérek.

Ferguson érvelése meggyőző, lényeges szempontokra hívta fel a figyelmet a függőségi döntések elemzése terén. Meglepő módon azonban úgy gondolta, hogy álláspontja ellentétes Amartya Sen megközelítés-módjával: „Így nem véletlen, hogy a függetlenségi nyilatkozatok oly nagy szerepet játszanak az emancipációs liberális képzeletben, ahol az ilyen büszke deklarációk mind a felvilágosodás kulcsmotívumaihoz [...], mind a huszadik századi posztkoloniális felszabadítási eszmékhez [...] kapcsolódnak. Mindezekben az esetekben a haladás a függőség diadalmas megszüntetésében vagy csökkentésében rejlik. Valóban, az Amartya Sen (1999) által kidolgozott befolyásos koncepció a fejlődést az egyéni szabadság növekedéseként határozza meg, ami a függőséget és a kötöttséget a haladás ellentétéivé teszi. Egy ilyen világnézetben a függőség deklarálása, a függőség kívánása és lehetőségeinek keresése a saját magunk leértékelése, sőt dehumanizálása iránti vágyként jelenik meg” (Ferguson 2013:225).

Ferguson azonban felületesen értelmezte Sen megközelítését, és bírálata mögött részben egy fogalmi keveredés van, szinonimaként kezelte ugyanis a függetlenséget és a szabadságot, vagy másik oldalról nézve, a függőséget és a szabadsághiányt. *Ferguson kritikája valójában a klasszikus liberális szabadságfogalom elégtelenségére hívja fel a figyelmet*, ez a kritika azonban pont Sennel szemben nem jogos. Ellenkezőleg, éppen Sen szabadságfogalma biztosíthat megfelelő értelmezési keretet Ferguson központi megállapítása számára, nevezetesen, hogy sok esetben a függőség vállalása, a (látszólagos) függetlenség feladása vagy egyik fajta függőség helyett egy másik választása jelenthet megoldást egy adott élethelyzetben az egyén számára.

Sen (1999) kötete a következő mondattal kezdődik: „E könyv érvelése szerint a fejlődést olyan folyamatnak is tekinthetjük, amelynek során bővül az a szabadság, amelyet az emberek ténylegesen élveznek” (19).⁴ Lényeges, hogy itt nem egy elvont szabadságfogalomról van szó, hanem a ténylegesen élvezett szabadságról.

Isaiah Berlin (1969) nyomán Sen (1990) megkülönböztette a pozitív és a negatív szabadság fogalmát. A negatív szabadság a tudatos külső korlátozástól mentesség, míg „a pozitívan értelmezett szabadság azt jelenti, hogy – mindent figyelembe véve – mit tehet vagy nem tehet meg az egyén” (Sen 1992:5).

Ferge – a szegénység és a szabadsághiány közötti összefüggéseket Sen alapján elemezve – megállapította: „a szegénység önmagában nem sérti a negatív szabadságot, hiszen nem feltétlenül mások közvetlen beavatkozásának [...] a következménye. Ugyanakkor azonban az, hogy a szegény nem tehet meg egy sor dolgot – nem képes családját megfelelően táplálni, nem képes a szükséges tüzelőt vagy gyógyszert megvásárolni –, pozitív szabadságának korlátozottsága” (Ferge 1994:6).

Sen a szabadság öt fajtáját különböztette meg, melyek ahhoz segítik az embert, hogy kihasználja képességeit:

1. politikai szabadságjogok (negatív szabadság),
2. gazdasági lehetőségek,
3. társadalmi lehetőségek,
4. átláthatósági garanciák,
5. biztonság (*protective security*).

⁴ Amennyiben a hivatkozott könyvnek vagy cikknek van magyar fordítása, akkor az oldalszámok a magyar kiadásra vonatkoznak, lásd a hivatkozások jegyzékét.

„A fejlődéshez meg kell szüntetni a szabadsághiány főbb forrásait: a szegénységet és zsarnokságot, a szűkös gazdasági lehetőségeket és a társadalmi lehetőségek szisztematikus megvonását, a közintézmények elhanyagolását és az elnyomó államok intoleranciáját vagy túlkapásait” (Sen 2003:20). Sen szerint tehát a tartós nyomor, a gazdasági-társadalmi lehetőségek vagy éppen a biztonság hiánya éppúgy részei a szabadsághiánynak, mint a szabadságjogok hiánya vagy a függőség növekedése, az egyéni autonómia csorbulása. Valóban igaz, hogy *ceteris paribus* a függőség erősödése mélyíti a szabadsághiányt, de ha a függőség erősödése együtt jár például a biztonság növekedésével, a nyomor csökkenésével vagy a lehetőségek bővülésével, akkor összességében akár bővíthet is az egyén szabadsága.

Ferguson kritikája jogos a szabadságot a politikai szabadságra korlátozó nézetekre vonatkozóan. Sen szerint azonban a szabadság növekedése egyet jelent az emberek lehetőségeinek és képességeinek bővítésével annak érdekében, hogy „olyanfajta életet éljenek, amelyet értékesnek tartanak, és pedig jó okkal tartanak értékesnek” (40). Sen gondolatrendszerének fontos eleme a cselekvő ember (*agent*). Itt nem a szerződéselméletből ismert megbízó-ügynök (*principal-agent*) probléma ágenséről van szó, „hanem régebbi – és »magaasztosabb« – értelmében, vagyis hogy az »ágens« olyan ember, aki cselekszik és változást idéz elő, és aki nek sikereit saját értékeinek és céljainak szempontjából lehet megítélni, függetlenül attól, hogy ezeket az értékeket és célokat valamilyen külső kritérium szerint vizsgáljuk-e” (41, az én kiemelésem).

Az adott élet értékességét tehát a cselekvő, döntést hozó ember ítéli meg. Így az angol viktoriánus regények vagy az Agatha Christie krimik megbecsülésnek örvendő komornyikja minden bizonnyal értékesebbnek tartotta életét, mintha munkanélküli vagy akár gyári munkás lett volna.

Ha tehát nem a szűken értelmezett függetlenségből, hanem Sen tágabb szabadságmeghatározásából indulunk ki, és elfogadjuk, hogy az ember törekvése az ebben az értelemben minél szabadabb élet, akkor előállhat az a látszólagos paradoxon, hogy valaki felcserél egyfajta személyi függőséget (Ferguson egyik példájában a függőséget a helyi szegény közösségtől) egy sok szempontból korlátozóbb másik függőségre, mégis növekszik a ténylegesen élvezett szabadsága, mert új gazdasági lehetőségek nyílnak meg előtte vagy erősödik a létbiztonsága.

A függőségi döntéseket tehát célszerűnek látszik a Sen-féle szabadságfogalom tágabb keretében vizsgálni.

EGY FORMALIZÁLT ELEMZÉSI KERET

A formalizált elemzési keretnek nem az a célja, hogy egzakt matematikai modelleket oldjunk meg vele, ténylegesen elvégezzük a maximalizálást, hanem az, hogy jól szervezett támpontot adjon egyrészt az egyéni döntések, másrészt a társadalmi beavatkozások elemzéséhez. A jóléti közgazdaságtan az egyéni döntéseket a hasznosság terében értékeli. A rawlsi politikai filozófiában (Rawls 1971) az elsődleges javak alkotják az értékelés terét. Sen amellet érvelt, hogy „az értékelés céljából megfelelő »tér« [...] az alapvető szabadságoké – a képességeké (*capabilities*) –, hogy olyan életet válasszunk, amelyet jó okkal értékesnek tartunk” (Sen 2003:124, az én kiemelésem, a fordítást pontosítottam). „A különböző életvitelekre való szabadság a működési módok kombinációinak halmazai közötti választás lehetőségében fejeződik ki: ezt nevezhetjük az egyén »képességének« (*capability*)” (Sen 1992:12). Lényeges, hogy Sen a közgazdaságtanban megszokottaktól eltérően nem a javak, hanem az életvitelek közötti választásról beszélt. A működési mód (*functioning*) Sen terminológiájában tág fogalom, az idézett cikk példájánál maradva a működési módok közé tartozik a megfelelő táplálkozás, az egészségre való törekvés, az önbecsülés megszerzése vagy a közösség életében való részvétel.

A működési módok valamilyen arányú kombinációjából áll össze a választott életvitel.

Egy t időpillanatban a döntéshozó egyén számára adott a rendelkezésére álló működési módok kombinációinak O_{it} halmaza, ezek közül választja a szerinte legkedvezőbbet. A rendelkezésére állás alatt nem elvi lehetőségeket értünk, hanem olyanokat, amelyeket ismer, amelyek megvalósítását képességei alapján lehetségesnek tartja. Ha az a célja, hogy olyan életet válasszon, amelyet a saját értékeinek és céljainak szempontjából értékesnek tart, akkor ennek adekvát leképezése, ha a tág értelemben vett, Sen valamennyi szabadság-fajtáját magába foglaló szabadságfüggvényét maximalizálja. A szabadságfüggvények is egyénenként változók, hiszen mindenki másként értékeli mondjuk a politikai szabadság és a biztonság vagy a gazdasági lehetőségek viszonyát. Az esetek döntő többségében nem gondolunk arra, hogy a döntéshozó ténylegesen megold-e valamilyen formalizált maximumfeladatot, csupán arra, hogy van a fejében valamilyen gondolati rendszer. A döntések során nemcsak a várható „szabadsághozamokat”, hanem az egyes kombinációkhoz kapcsolódó szubjektív esélyeket is mérlegeli, és az esetleges változtatások hatását többnyire pillanatnyi állapotához méri. Mindezeket figyelembe véve a Kahneman–Tversky-féle kilátáselmélet (*prospect theory*) az a formalizált keret, amely a legjobban megfelel a szempontjainknak (Kahneman–Tversky 1979).

Amikor az egyén meghozza a döntését arról, hogy milyen életvitelt válasszon, akkor a jövővel kapcsolatos bizonytalanság mellett hoz döntést. Számba veszi a számára elérhető működési módokat, feltételezésekkel él arról, hogy a jövőben valamilyen „világállapot” milyen valószínűséggel következik be, és az egyes állapotoknak mi lesz a következménye (valamilyen értelemben vett hozama) a választott működési módok egyes kombinációi esetén. Ezután kiválasztja azt a kombinációt, amelyik a legnagyobb hozamot ígéri a számára.

Egy nagyon egyszerű játékelméleti példával illusztrálom a gondolatmenetet. Egy játékban a játékos két lehetőség között választhat: (i) kap 400 forintot, (ii) feldobnak egy pénzérmét és fej esetén 1000 forintot kap, írás esetén semmit. A végső kimenetelt semmilyen módon nem tudja befolyásolni. Ebben a sematikus esetben a döntéshozó kiszámítja a (ii) változat várható értékét, majd kockázatvállaló hajlama és egyéb preferenciái alapján mérlegeli, hogy melyik változat haszna nagyobb a számára.

A való életben természetesen sokkal összetettebb és rosszabbul specifikált feladatokat kell megoldani, ahol senki nem mondja meg előre az egyes döntések pontos feltételrendszerét sem. Például, ahogy ezt a későbbiekben majd részletesebben tárgyalom, egy munkanélkülinek arról kell döntést hoznia, hogy a nyílt munkapiacra keressen-e állást vagy legyen inkább közfoglalkoztatott. Vagy a mezőgazdasági termelőnek aszerint kell döntenie a különböző termelési stratégiák között, hogy mit feltételez a várható időjárásról.

A döntéshozatal várható hasznosságon alapuló elméletét a Neumann–Morgenstern-féle (1944) hasznossági reprezentációs tétel alapozta meg.⁵ Sokáig ezt tekintették a racionális döntéshozatal alaptételének, de egyre több esetben derült ki, hogy a döntéshozók nem mindig a várható szubjektív hasznosság alapján döntenek. Az egyik lényeges megfigyelés, hogy a döntési preferenciák nagy mértékben függenek a kiinduló állapottól, a döntéshozók a veszteségnek nagyobb hasznosságcsökkenést tulajdonítanak, mint amekkora növekedést egy ugyanolyan mértékű nyereségnek. Egy másik megfigyelés, hogy a döntéshozók többnyire felülértékelik a biztos kimeneteket az ugyanolyan vagy akár valamivel nagyobb várható értékű bizonytalanokkal szemben, még akkor is, ha a bizonytalanság csekély mértékű. Az ilyen jellegű tényezőket is figyelembe veszi a Kahneman–Tversky-féle kilátáselmélet, ezáltal sokkal közelebb áll a ténylegesen megfigyelhető döntéshozatali folyamatokhoz.

5 A tétel részletes ismertetése túlfeszítené jelen cikk kereteit. Kiválóan követhető magyar nyelvű tankönyvi leírását adja ennek a tételnek és a Kahneman–Tversky-féle kilátáselméletnek is Salamon és Makó (2020).

A Kahneman–Tversky-modell alapképlete, amit az itteni értelmezésre adaptálok, az egyszerűség kedvéért elhagyva az egyénre és az időpontra utaló indexeket:

$$(1) \quad F = \pi(p_1) f(x_1) + \dots + \pi(p_n) f(x_n), \text{ ahol}$$

$(x_1, \dots, x_n)$ az egyén számára adott működési módok O halmazán belül egy lehetséges kombináció kimenetelei, F a várható össz-szabadság (tehát egyfajta várható értéket fejez ki), az f függvény az egyes kimenetekhez rendel értéket, figyelembe véve a referenciapontot is, a π pedig egy valószínűségi súlyfüggvény, amely elsősorban azt hivatott kifejezni, hogy az emberek hajlamosak túlreagálni a kis és alulreagálni a nagy valószínűségi eseményeket. A $p_1, \dots, p_n$ valószínűségek összege lehet 1-nél kisebb is.⁶

Amennyiben az összeg 1, a π függvénytől eltekintünk és f nem függ a referenciaponttól, akkor a várható hasznosság Neumann–Morgenstern-féle függvénye adódik.

EGYÉNI SZABADSÁG ÉS KÖZJÓ

Az előzőekben bevezetett formalizálást használva, az egyén a számára rendelkezésre álló O_i halmazon választja ki a számára legkedvezőbbnek ígérkező megoldást. (Attól a problémától most eltekintek, hogy nem feltétlenül jól ítéli meg a lehetőségeket és esélyeket. De valószínűségekről lévén szó, a várható érték helyes megítélése esetén is bekövetkezhet egy rossz kimenetel.) Ennek során mérlegel a szabadság különböző fajtái között: egy adott döntés előnyös lehet például az anyagi jóléte vagy a biztonsága, egyúttal hátrányos a függetlensége, kiszolgáltatottsága szempontjából, egy másik pedig fordítva. Könnyen lehet, a döntéshozó egyén teljes joggal úgy ítélheti meg, hogy összesített szabadsága, a lehetősége arra, hogy – a Sen-féle fordulatot használva – olyan életet éljen, amelyet jó okkal értékesnek tart, az első döntés esetén lesz nagyobb. Hozok majd erre a továbbiakban konkrét példákat.

Ezzel szemben a szabadság iránt elkötelezett politikusoknak, a társadalmi harcok résztvevőinek, a társadalmi innovátoroknak a célja a lehetőségek O halmazának a bővítése. Ennek számos módja van, az egyének képességeinek a fejlesztésétől, a gazdasági és társadalmi lehetőségek bővítésén át, az intézményrendszer átalakításáig, egyik, de nem kizárólagos eszközként beleértve a politikai szabadságjogok kiteljesítését is. *Egészen más megközelítést igényel az az elemzés, amely az egyéni döntéseket vizsgálja, és egészen mást az, amikor a közpolitikát vizsgáljuk a lehetőségek halmazának bővítése szempontjából.*

Abból, hogy ha a fejlődést Sen nyomán az egyéni szabadság növekedéseként határozzuk meg, következik az egyének számára rendelkezésre álló döntési lehetőségek körének (az O halmaznak) a bővítésére irányuló közpolitikai törekvés. Azonban, ha a szabadságot a politikai szabadságjogoknál tágabban értelmezzük, és figyelembe vesszük, hogy a döntéshozó egyén számára, döntése pillanatában az O halmaz kívülről adott, akkor egyáltalán nem jogos az a következtetés, hogy a döntéshozó egyén részéről „a függőség deklarálása, a függőség kívánása és lehetőségeinek keresése a saját maga leértékelése, sőt dehumanizálódása iránti vágyként jelenik meg” (Ferguson 2013:225). Az egyéni szabadság úgy is növelhető, ha a döntési lehetőségek körét bővítjük. Egyrészt, mert önmagában szabadságnövelő, ha több lehetőség között lehet választani. Másrészt azért, mert a döntési lehetőségek megfelelő bővítése csökkentheti azt a kényszert, hogy valaki – például a nagyobb biztonsága érdekében – olyan megoldást válasszon, amely növeli a függőségét. És ugyanez fennáll

⁶ A teljesség kedvéért megjegyzem, hogy az (1) képlet arra az esetre érvényes, amikor az x értékek között egyaránt van pozitív és negatív is. Amennyiben egyforma az előjelük és a valószínűségek összege is 1, akkor egy módosított képletet alkalmaz a Kahneman–Tversky-modell, de ennek most nincs jelentősége.

megfordítva is: a döntési lehetőségek körének a hatalmon lévők részéről történő szűkítése mindkét módon csökkenti az érintettek szabadságát. A modern állam jóléti szolgáltatásainak csökkentése ilyen módon gyakran jár együtt a függő helyzetek választásának kényszerével. A formalizált modellkeret megkönnyíti ennek az összefüggésnek a feltárását.

A továbbiakban három nagyon különböző jellegű példát hozok a fenti elemzési keret alkalmazási lehetőségeinek a bemutatására.

SZABADSÁG és BIZTONSÁG kérdése a rendszerváltás utáni Magyarországon

Ferge Zsuzsa a már említett, *Szabadság és biztonság* című cikkében (1994) a rendszerváltás utáni folyamatokat elemezve bemutatta, hogy „a létbiztonságok megrendülését sokaknál nem tudja ellensúlyozni a szabadságnyerés pozitív élménye” (15). A gondolatmenet alapjául néhány adatfelvétel szolgál, melyek közül a legrészletesebb 11-féle szabadságjog és 7-féle biztonság esetében kérdezte meg 1992-ben, hogy a válaszadó mennyire tartja ezeket fontosnak egy hétfokú skálán mérve (minél nagyobb az érték, annál fontosabb). A szabadságjogok esetén az átlag 5,1, míg a biztonságoknál 6,6, vagyis a biztonságokat összességében fontosabbnak ítélték a válaszadók.

A szabadságjogok közül a legmagasabb átlagos értékeket az életforma-választás (5,9) és a véleménynyilvánítás (5,8) szabadsága kapta, előbbi esetében a megkérdezettek 60, utóbbinál 57 százaléka adta a maximális 7 pontot. Érdekességgént említem, hogy a legkevésbé fontosnak értékelt szabadságjog a pártalakításé volt, melyet csak 17 százalék tartott nagyon fontosnak, 3,6 lett az átlag.

A biztonságok esetében szinte nincs különbség az egyes biztonságfajták között (6,7–6,8 pontos átlagok), egyedül a politika kiszámíthatósága kapott érdemben alacsonyabb besorolást, 5,5 ponttal. A legtöbben a lakhatás és a családi élet biztonságának adták a maximális 7 pontot, egyaránt a megkérdezettek 91,5 százaléka. Az anyagi biztonságot a válaszadók 86 százaléka tartotta kiemelkedően fontosnak.

Hozzávetőleges mai összehasonlításra ad alapot a Társi 2023-as adatfelvétele, mely szerint négyfokú skálán mérve az anyagi biztonságot a megkérdezetteknek 70, a véleménynyilvánítás szabadságát pedig 62 százaléka találta nagyon fontosnak (Tóth et al. 2023).

Az eredmények értelmezése során Ferge Zsuzsa intenzíven támaszkodott Sen (1992) már hivatkozott megállapításaira, és arra a következtetésre jutott, hogy a „létbiztonság – jövedelembiztonság, lakásbiztonság, orvoslás biztonsága – egyértelműen szabadságnövelő” (Ferge 1994:14). Érdemes nemcsak a biztonság, hanem a szabadság egyes tételeit is külön kiemelni: könnyű átlátni, hogy ha valakinek veszélyben van a lakhatása vagy a munkahelye, akkor az esetében bizonyosan nem érvényesülhet például az életforma-választás szabadsága. A Ferge Zsuzsa által alkalmazott szabadságfajtáknak csak egy része tartozik a szorosan vett politikai szabadság körébe, az életforma-választás, az orvosválasztás vagy a vállalkozás szabadsága, vagy legalábbis ezek egyes vonatkozásai a gazdasági és a társadalmi lehetőségek kategóriái alá is besorolható.

A biztonság ugyanakkor sok esetben valamilyen függő helyzettel, a paternalizmus különböző formáival jár(hat) együtt. Ferge álláspontja szerint a paternalizmus kétarcú jelenség, egyrészt a paternalista hatalom az „alattvalókról azok beleszólása nélkül »gondoskodik«, [...] azaz antidemokratikus” (10), másrészt ennek révén elemi biztonságokat nyújt, ami növeli a szabadságot. Kérdés, hogyan teremthető meg, hogy az első hatás ne írja felül a másodikat. Ferge itt kiemelte a decentralizálási törekvések, az önkormányzati megoldások, az

állampolgári kezdeményezések és állampolgári ellenőrzés szerepét. Ez utóbbi tétel szorosan kapcsolódik a Sen-féle átláthatósági garanciákhoz.

Világos tehát, hogy a szabadság egyes típusai között átváltás lehet, a biztonság növelése növelheti a függőséget és rombolhatja a politikai szabadságjogokat. (Utalok a felvázolt modellkeretnek arra a feltételére, hogy az egyes lehetséges kimenetek előjele nem egyforma.) Ferge részletesen tárgyalta és vitatta azt az álláspontot, mely szerint a *„túlzott biztonság aláássa az erkölcsöket, s megfosztja az embereket az önállóságuktól”* (9), a biztonság összeegyeztethetetlen a szabadsággal.

A „szabadságnyerés és biztonságvesztés” egyenlegét vizsgálva, Ferge arra a következtetésre jutott, hogy *„végül is ki hogyan mérlegeli a létbiztonság pozitív és negatív hozadékait, az egyéni helyzetektől függő értékválasztások, politikai beállítódások kérdése”* (15). De, ha komolyan gondoljuk, hogy a pozitív szabadság része a szabadságnak, akkor itt valójában nem csak értékválasztásról van szó, és a szabadságnyerés kifejezés is pontatlan, hiszen a létbiztonság elvesztése egyben a szabadság csökkenését is maga után von(hat)ja. A Sen-féle gondolatrendszeren belül valójában a szabadság különböző formái közötti átváltásról van szó.

A negatív szabadság értelmezése során Ferge megkülönböztette az államhatalom, illetve a polgártársak okozta fenyegetést (1994:7).⁷ Gondolatmenetét továbbfejlesztve a civilizatórikus folyamatok egyik központi elemének az állami erőszakmonopólium létrehozását tekintette, és ugyanennek a folyamatnak a másik oldalaként egyes kockázatok állami kezelése révén a létbiztonság növelését (Ferge 1997, 1999). Freud nyomán a biztonságot a szorongás hiányaként határozta meg, a reális szorongás ugyanis *„minden cselekvést megbénít”* (1997:14). Márpedig a cselekvés megbénulása, emiatt a döntési lehetőségek kihasználásának elmulasztása a szabadsághiány egyik megnyilvánulása.

Ha a piacositás és hatékonyság jegyében korlátozzuk a létbiztonságot szolgáló állami szolgáltatások elérhetőségét, és így az egyén számára ténylegesen nyitva álló gazdasági és társadalmi lehetőségek körét, azzal korlátozzuk az érintettek szabadságát, sőt, decivilizációs veszélyt hozunk létre (Ferge 1999).

A rendszerváltó értelmiség jelentős része nem ismerte fel a biztonság problémájának jelentőségét, túl szűken, a politikai szabadságjogokra korlátozva értelmezte a szabadság fogalmát. A szabadság teljesebb, a Sen- és a Ferge-féle megközelítést magába foglaló értelmezése és ennek a megközelítésnek az érvényesítése vélhetően csökkentette volna a demokratikus szabadságjogokból történő kiábrándulás mértékét Magyarországon.

Ebben a vonatkozásban modellkeretünk nemcsak a szabadság különböző típusai közötti átváltás kifejezése miatt fontos, hanem lényeges itt az egyes kimenetekhez kapcsolódó valószínűségek súlyozása is. A súlyfüggvényt ugyanis, ahogy azt mindennapi tapasztalataink mutatják, mesterséges eszközökkel is lehet módosítani, a bizonytalanságérzést a tényleges bizonytalanság szintje fölé lehet emelni, a valóságban csekély valószínűségi eseményeket érdemi veszélyként lehet bemutatni.

⁷ A több mint 20 évvel később történtek fényében érdekes Fergének ez a megjegyzése 1994-ből: *„a negatív szabadság a tudatos külső korlátozástól mentesség, pl. [...] huligánok nem állják utamat, vagy nem vernek meg, amikor szavazni megyek”* (6, kiemelés az eredetiben).

A KÖZFoglalkoztatás

Egy munka nélkül lévő vagy a közfoglalkoztatásban dolgozó számára eldöntendő kérdés, hogy munkaszerzési erőfeszítéseit mire összpontosítja: megpróbál kilépni (vagy visszatérni) az elsődleges munkapiacra vagy egy (újabb) közfoglalkoztatási alkalmazás elnyerésére törekszik. Az egyszerűség kedvéért eltekintek az egyéb lehetőségektől: informális munka, külföldi munkavállalás stb.

A példa kedvéért tegyük fel, hogy az illető már közfoglalkoztatott, nemsokára lejár a szerződése, és az a kérdés, hogy keressen-e aktívan piaci munkahelyet vagy inkább a közfoglalkoztatási szerződése meghosszabbítását próbálja elérni. A közfoglalkoztatási munkahelyek feltételrendszere gyakran teszi nehezzé és – a közfoglalkoztatási lehetőség elvesztése szempontjából – kockázatosná a külső munkakeresést (Farkas–Molnár–Molnár 2014). Különösen kisebb településeken lehet fontos, hogy a közmunkás jóban legyen a polgármesterrel és a közmunka szervezőjével, Ferguson kifejezésével élve deklarálja valamilyen formában függő helyzetét (Molnár–Bazsalya–Bódis 2018, Molnár et al. 2019, Váradi 2016). „[A]z állam által kialakított és támogatott központi közfoglalkoztatási program önkormányzati megvalósítása a helyi viszonyokba ágyazódik, a már meglévő informális hatalmi és függőségi viszonyokra épül, azokat intézményesíti. [...] Arra is van példa, hogy a polgármester megzsarolja az elsődleges munkaerőpiacon elhelyezkedni kívánó közfoglalkoztatottat, mondván, »elmehetsz, de akkor már ide nem kell visszajönnöd«” (Váradi 2016:44). Vagyis, az elsődleges vagy másodlagos munkapiaci munka megszerzésének esélye – vagy kudarc esetén a munkanélkülivé válás – függ az egyén által választott stratégiától. Milyen tényezők alakítják F (vagyis a várható össz-szabadság) értékét az egyes esetekben?

Az első kérdés a függő helyzethez és a kiszolgáltatottsághoz való viszony: számít-e az egyénnek, ha kiszolgáltatott helyzetben van, ő maga is úgy éli-e meg ezt a helyzetet, hogy nem élhet olyan életet, amit joggal tarthat értékesnek? Erre a szubjektív jóllét kutatások egyértelmű választ adnak. A munkanélküliek és a közfoglalkoztatottak életükkel való elégedettsége egyértelműen rosszabb, mint másoké, akkor is, ha kiszűrjük a jövedelem, az iskolai végzettség és az egészségi állapot hatását. A szubjektív jóllét munkanélküliség miatti csökkenése az átlagérték mintegy 10 százalékát tette ki (Molnár–Kapitány 2014). Egy közfoglalkoztatottak körében végzett kutatás értelmében pedig azoknak a szubjektív jólléte, akik szerint az általuk végzett közmunkából volt haszna annak a településnek, ahol dolgozik, 20 százalékkal meghaladta azokét, akik úgy érezték, hogy haszontalan munkát végeztek (Farkas–Molnár–Molnár 2014:79).

A szubjektív jóllétben mutatkozó különbség tehát az elsődleges munkapiacon történő munkakeresés mellett szól: ha x_j a kiszolgáltatottság szintje, akkor F képletében az $f(x_j)$ tag értéke akkor nagyobb, ha az elsődleges munkapiacon sikerül elhelyezkedni. A ténylegesen élvezett szabadságot azonban nem csupán a függő helyzet elfogadása vagy elutasítása befolyásolja, hanem az elérhető jövedelem nagysága és a jövedelem megszerzésének biztonsága is. 2011 óta a közfoglalkoztatási bér a minimálbér 77 és 50 százaléka között csökkenően változott, vagyis jelentősen kisebb volt a minimálbérnél. Ez is egyértelműen az elsődleges piacon történő munkakeresés mellett szól. Miért van az, hogy ennek ellenére a közmunkások többsége nem piaci álláshely keresésére, hanem egy újabb közmunkás szerződés elérésére összpontosítja az energiáit (Farkas–Molnár–Molnár 2014)?

Az értékelés szempontjából döntő jelentőségű a különböző stratégiák közötti választás során az egyik vagy másik – közfoglalkoztatási vagy elsődleges munkapiaci – munka megszerzésének valószínűsége is. A közfoglalkoztatás felfutó időszakában (2015-ben) annak az esélye, hogy valaki 180 nappal a közfoglalkozta-

tásból kilépés után ismét a másodlagos munkapiacon (ami szinte kizárólag a közfoglalkoztatást jelenti) dolgozzon 4,7-szerese volt az elsődleges munkapiacon történő foglalkoztatásnak. A legrosszabb helyzetű Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az esélyhányados értéke azonban 7,1 volt, az alapfokú végzettség esetében pedig országosan 7.⁸ És természetesen fennáll annak a lehetősége is, hogy valaki kihullik még a másodlagos munkapiacról is, ismét regisztrált munkanélküli lesz vagy kikerül a munkaügyi rendszerből, ami a gyakorlatban külföldi vagy informális munkavállalást jelent. Ennek az esélye 2015-ben mintegy 30% volt. Ezek az esélyek függnak a munkapiaci helyzettől, az elérhető munkakínálattól, másrészt tükrözik a munkavállalók döntését is, de az egyes potenciális munkavállalók szubjektív megítélését a saját döntésétől függetlenül kialakult helyzet határozza meg.

Hiába társul tehát nagyobb elégedettség és magasabb jövedelem a piaci munkához, mint a közmunkához, ha a valószínűségeket is figyelembe vesszük, akkor könnyen lehet, hogy F értéke akkor lesz nagyobb, ha valaki újabb közmunkára aspirál és nem elsődleges munkapiaci állást keres. Ez utóbbi esetben ugyanis nagyobb valószínűséggel fordul elő, hogy nem jut közmunkához sem, és két szék között a pad alá esve ismét munkanélkülivé válik, vagyis minden szempontból csökken a szabadsága.

Ezen a ponton fontos hangsúlyozni, hogy illusztratív modellről van szó, aminek célja, hogy minden releváns szempontot, jelen esetben az esélyeket is, figyelembe vegyünk. Az egyes tényezőket – szubjektív jóllét és jövedelem – különböző skálán mérjük és számszerű összevetésük teljes mértékben önkényes, illetve a döntéshozó egyén helyzetén, beállítottságán múlik: kockázatvállaló hajlamán, viszonyán a helyi döntéshozókkal, az informális munkalehetőségeken, azon, hogy mennyire zavarja, ha értelmetlen munkát kell végeznie és így tovább. Nincs szó tehát esetünkben a modell egzakt megoldásáról vagy akár az arra való törekvésről.

Azt is lényeges kiemelni, hogy az előző gondolatmenet arra az esetre vonatkozik, amikor tényleges döntési helyzet áll fenn. Ha nincs a környéken az adott iskolai végzettség mellett elérhető elsődleges piaci munka, vagy csak olyan van, ami közlekedésileg nem elérhető, ha még a gyerekek óvodába, iskolába juttatását is meg kell oldani, akkor valószínűleg nincs döntési helyzet.

Mindebből azonban semmilyen módon nem következik, hogy a közmunka Magyarországon kialakított rendszere, a közfoglalkoztatás hegemon helyzetbe hozása az aktív munkapiaci eszközök között helyes döntés volna. A közmunka mint foglalkoztatáspolitikai eszköz kinyit egy kaput a tartós munkanélküliek egy csoportja számára, ugyanakkor számos másikat bezár, összességében hosszú távon korlátozva az egyén lehetőségeit arra, hogy változtasson a saját helyzetén. Az alacsonyabb közfoglalkoztatási bér korlátozza a munkaerő megfelelő szinten történő újratermelését, csökkenti az aspirációs szintet, a tömeges közfoglalkoztatás finanszírozása elszívja a forrásokat más fejlesztési lehetőségek (pl. közlekedésfejlesztés, mobilitási támogatások, képzés) elől (Molnár–Bazsalya–Bódis 2018, Molnár et al. 2019). A közmunka csökkenti a társadalmi integráció lehetőségeit, mivel „a munkának az a jellege, amitől az ember tényleg társadalmi azonosságot kaphat, az tökéletesen hiányzik belőle” (Ferge 2019).

Az O halmaz növelésére, vagyis az érintett egyén tényleges választási lehetőségeinek bővítésére irányuló törekvés növeli a szabadságot, és a szabadság növelése döntő szempont kell legyen az aktív munkapiaci

8 Belügyminisztérium Közfoglalkoztatási Portál. A gondolatmenet szempontjából nem lényeges, de érdemes megjegyezni, hogy 2017–2019-ben 3 körüli értékre csökkent az elhelyezkedési arány, majd 2023-ra 6,8-re, az alapfokú végzettségűek körében pedig 9,1-re nőtt. Az ebből a szempontból legrosszabb helyzetű megyékben (Borsod-Abaúj-Zemplén, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg) 8 körüli az érték.

eszközök megítélése során. Ebből azonban semmilyen módon nem következik, hogy az egyén számára a közmunka választása nem lehet egy, a szabadságát bővítő döntés.

A VALÓSZÍNŰSÉGI SÚLYOZÁS JELENTŐSÉGE A LÉTFENNTARTÁS PEREMÉN ÉLŐK PÉLDÁJÁN

A morális gazdaságról szóló antropológiai irodalom egyik alapműve Scott (1976) könyve. A létfenntartás etikájáról szóló első két fejezet részletesen tárgyalja a tradicionális dél-kelet-ázsiai parasztgazdaságok viselkedését a 20. század első felében. Engem most a problémakörnek egy szűk szegmense, a létbiztonság, a jövedelem és a függőség viszonya érdekel.

A termelés hozama az időjárás függvényében rendkívül ingadozó, tartalék felhalmozására kevés a lehetőség, ezért természeti csapások idején veszélybe kerül a paraszti gazdálkodást folytató családok szó szerint vett létbiztonsága. Egy termelési hozamszint alatt éheznek, ami együtt járhat az újszülöttek, gyengébb egészségi állapotú családtagok halálával is. Az átalakuló, kapitalizálódó mezőgazdaság körülményei között – nagyon sematikusán – kétféle termelési viszonyrendszerrel és az ehhez kapcsolódó adózási rendszerrel találkozhattak.

1. A hagyományos patrónus-kliens viszony keretei között nincsenek fix szabályok. A földesúr mérlegeli a körülményeket, és természeti csapás esetén akár a teljes adót is elengedi. Ugyanakkor hosszabb távon az átlagos adóteher magasabb, és a földesúr a válság idején tanúsított eljárásért cserébe számos egyéb szolgáltatást is elvár.
2. Az állami adóztatás személytelen és normatív, például termelésarányos. A paraszti gazdaság teljes függetlenséget élvez, az átlagos adóteher az előzőhöz képest akár alacsonyabb is lehet. Ez az eljárás ugyanakkor természeti csapás esetén, amikor a kevés termésből is kell valamennyi adót fizetni, a teljes ellehetetlenülést, akár az éhenhalást is eredményezheti.

Nem kétséges, hogy a legszegényebbek, az „első a biztonság” elv alapján a földesurat választják – ahogy Scott részletesen bemutatta, akár a lázadásig menően. Az „első a biztonság” elv vezethet oda is, hogy a legszegényebbek egyáltalán nem nyitottak a potenciális termelésnövelő, de kockázatos vagy kockázatosnak érzett újításokra.

Fontos hangsúlyozni azonban, hogy itt nem a kockázatkerülő magatartás hagyományos közgazdasági fogalmáról van szó. Az átfogó és tényleges létbizonytalanság ugyanis sokkal tágabb jelenség, mint a formálisan kiszámítható kockázat, ahogy azt Ferge (1997) is hangsúlyozta.

Ezek a tapasztalatok más körülményekre is átvihetők, és ahogy Scott általánosabb érvennyel megfogalmazta: *„azok számára, akik a létfenntartási szint közelében vannak, a reáljövedelem stabilizálása sokkal erőteljesebb cél lehet, mint a magasabb átlagos jövedelem elérése”* (Scott 1976:34, saját fordítás, kiemelés az eredetiben).

A kilátásmélet alapján álló modell ezt a jelenséget részben a valószínűségek súlyozása, részben az értékfüggvény alakja révén tudja jól tükrözni. A referenciaponthoz képesti veszteség esetén az értékfüggvény konvexből konkáv alakúra vált, ami – ahogy Kahneman és Tversky megállapították – a matematika eszközeivel jól érzékelteti, hogy a nagy veszteségek akár életmódváltást is szükségessé tehetnek.

ÖSSZEGZÉS

A bevezetőben azt a kérdést tettem fel, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a függetlenség (részleges) feladásával, az egyik fajta függőség helyett egy másik választásával kapcsolatos döntéseket befolyásolják, és milyen modellkeretben vizsgálhatjuk adekvát módon ezeket a döntéseket.

Az, hogy egy függő helyzet vállalása adekvát egyéni válasz lehet a mai társadalom kihívásaira, első pillantásra valóban ellentmond az emancipatorikus jellegű társadalmi beavatkozások logikájának. Fontos azonban egyrészt a függetlenség és a szabadság megkülönböztetése, másrészt a szabadság fogalmának – Amartya Sen nyomán – a politikai szabadságnál tágabb, a negatív szabadságok mellett a pozitívakat (gazdasági és társadalmi lehetőségek, átláthatósági garanciák és biztonság) is magába foglaló megközelítése.

A szabadság összetevői közül különösen fontos a (lét)biztonság. Ferge Zsuzsa kutatásai nyomán bemutattam, hogy az egyén ténylegesen élvezhető szabadsága akkor is nőhet, ha egy döntése nyomán csökken a függetlensége, de ezt ellensúlyozva csökken a szegénysége vagy a létbiztonsága növekszik. *A Kahneman–Tversky-féle kilátásmélethez a Sen-féle szabadságfogalom gondolati rendszerében történő alkalmazása jó logikai keret lehet a tágabb szabadságfogalom egyes fajtái, köztük a politikai szabadság és biztonság vagy a gazdasági lehetőségek és biztonság közötti átváltás vizsgálatára*, és arra is, hogy megkülönböztessük az egyéni döntések értékelését a döntési lehetőségek körének bővítését vagy éppen szűkítését célzó tevékenységek értékelésétől. A döntési lehetőségek szűkítése – akár egy hűbérúr, akár a létbiztonságot szolgáló közszolgáltatásokat csökkentő állam részéről – növeli a függő helyzetek választásának kényszerét.

Az illusztratív példák azt mutatják, hogy a tágabb értelemben vett szabadság maximalizálása a kilátásmélet modelljének gondolkodási keretében valóban működőképes eszköz a legkülönbözőbb helyzetekben. (Fontos hangsúlyozni, hogy itt nincs szó a maximumfeladat tényleges számszerűsítéséről.)

Mindezek ellenére a Sen-féle szabadságmegközelítés nem vált bevett elméletté, sőt, ahogy Fergusonnál láttuk, erős félreértések övezik. Ennek egyik oka talán az, hogy szabadság alatt általában a politikai szabadságjogokat értjük. Érdeemes volna talán a Sen-féle szabadságot valamilyen egyszerű megkülönböztetéssel ellátni. A pontosabb értelmezést segítheti, ha a negatív és pozitív szabadságok együttesét *rendelkezésre álló szabadságnak* nevezzük, a rendelkezésre álló jövedelem mintájára.

HIVATKOZÁSOK

- Belügyminisztérium Közfoglalkoztatási Portál (é.n.) *Közfoglalkoztatásból kilépők nyomunkövetéses adatai 2014–2023*. Elérhető: <https://kozfoglalkoztatasi.kormany.hu/download/9/08/43000/Nyomunk%C3%B6vet%C3%A9s%20adatok%202014-2023.xlsx> [Letöltve: 2025-10-08].
- Berlin, I. (1969) *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University. Magyarul: (1990) *Négy esszé a szabadságról*. Budapest: Európa.
- Farkas Zs. – Molnár Gy. – Molnár Zs. (2014) *A közfoglalkoztatási csapda. A Magyar Szegénységellenes Hálózat jelentése a közfoglalkoztatottak háttéréről, helyzetéről és lehetőségeiről*. Budapest: Magyar Szegénységellenes Hálózat. Elérhető: https://drive.google.com/file/d/OBypYLcPOXd_HY2RvZGx3ZlBvenc/view?pli=1&resourcekey=0-qdrG4fsScY_tD8_ubM8Kiw [Letöltve: 2025-10-08].
- Ferge Zs. (1994) Szabadság és biztonság. *Esély*, 6(5), 3–24.
- Ferge Zs. (1997) És mi lesz, ha nem lesz? Az állam és a civilizációs folyamat. In Gombár Cs. – Hankiss E. – Lengyel L. (szerk.) *És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a század végén*. Budapest: Helikon-Kondor, 146–174.
- Ferge Zs. (1999) A civilizációs folyamat fenyegetettsége. *Magyar Tudomány*, 106(10), 1153–1169.
- Ferge Zs. (2019) Videó-előadás a Kiútprogram 10. évfordulójára rendezett konferencián. Elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=mjksyDRwVzA> [Letöltve: 2025-10-08].
- Ferguson, J. (2013) Declarations of dependence: labour, personhood, and welfare in southern Africa. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 19(2), 223–242. <https://doi.org/10.1111/1467-9655.12023>
- Ferguson, J. (2015) *Give a man a fish. Reflections on the New Politics of Distribution*. Durham and London: Duke University. <https://doi.org/10.1215/9780822375524>
- Juhász J. – Bajmócy Z. – Gébert, J. – Málovics Gy. (2015) Szegénység, képességek, lehetőségek. Szegénységkezelési szempontok Amartya Sen elméletének tükrében. *Közgazdasági Szemle*, 57(5), 544–564.
- Kahneman, D. – Tversky, A. (1979) An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263–292. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Molnár Gy. – Bazsalya B. – Bódis L. (2018) *A helyi foglalkoztatási kezdeményezések központi támogatásának elosztási mechanizmusai*. Műhelytanulmányok 2018/27. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet.
- Molnár, Gy. – Bazsalya, B. – Bódis, L. – Kálmán, J. (2019) Public works in Hungary: actors, allocation mechanisms and labour market mobility effects. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, Special issue, 117–142. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2019en.116>
- Molnár Gy. – Kapitány Zs. (2014) Miért elégedetlenek annyira a magyarok az életükkel? A szubjektív jóllétet befolyásoló tényezők mikroszintű összehasonlító elemzése magyar és osztrák adatokon. *Közgazdasági Szemle*, 61(6), 637–671.
- Neumann, J. – Morgenstern, O. (1944) *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton: Princeton University.
- Nicholls, A. – Ziegler, R. (szerk.) (2019) *Creating Economic Space for Social Innovation*. Oxford: Oxford University. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198830511.001.0001>
- Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University. Magyarul: (1997) *Az igazságosság elmélete*. Budapest: Osiris.
- Salamon J. – Makó Z. (2020) *Döntéelmélet közgazdászoknak*. Kolozsvár: Scientia.
- Scott, J. (1976) *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. New Haven and London: Yale University.
- Sen, A. (1990) Individual Freedom as a Social Commitment. *The New York Review of Books*, June 14. Magyarul: (1992) Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség. *Esély*, 4(1), 3–18.
- Sen, A. (1999) *Development as freedom*. New York: Anchor. Magyarul: (2003) *A fejlődés mint szabadság*. Budapest: Európa.
- Sen, A. (2009) *The idea of justice*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University. Magyarul: (2021) *Az igazságosság eszméje*. Budapest: Osiris.
- Tóth I. Gy. – Csathó Á. – Tomka Zs. (2023) *A szabadság, a biztonság és az igazságos társadalompolitika kereslete Magyarországon*. Kutatási zárójelentés a Polgár Alapítvány az Esélyekért számára. Budapest: Társi. Elérhető: <https://tarki.hu/szabadsag-biztonsag> [Letöltve: 2025-10-08]
- Váradai M. M. (2016) Értékkeremtő közfoglalkoztatás periferikus vidéki terekben. *Esély*, 27(1), 30–56.